

PENTRU O REABILITARE A INDIVIDULUI

Se împlinește astăzi cu noi, cu deznădejdea noastră — spun istoricii culturii contemporane — tipul de om pe care l-a vroit și prilejuit Renașterea. Crezînd în puterile autonome ale omului, Renașterea proslăvise un soi de umanism care se năștea din trufie spre a se împlini în umilință. Și nici nu e de mirare, după cele arătate mai sus, împrejurarea că Renașterea sfîrșea astfel. Lucrul se întîmpla tocmai prin aceea că nu privea puterile omului în ele înseși, cît încerca în chip nesocotit să le împotrivească puterilor anonime.

În ce privește masele, de pildă, Berdiaev însuși, cel care denunță „orgoliul umanist“, constată că Renașterea începuse cu afirmarea individualității creatoare spre a sfîrși cu negarea ei, socialismul nostru de astăzi. La fel s-ar putea lesne găsi exemple privitoare la atitudinea orgolioasă a individului față de istorie ori la sentimentul său de siguranță personală față de cosmosul căruia rațiunea sa îi dezvăluia, sau chiar prescria în unele cazuri, legile. Aceste atitudini și sentimente se desprind cel

mai bine din felul cum e privită de către umanismul Renașterii, prelungit în cel al Luminiilor, știința însăși. Căci dacă prin ea însăși știința nu este o putere anonimă, deoarece ea se dovedește a nu fi altceva decât exercițiul conștiinței noastre intelectuale (conștiința prin urmare neputînd fi *în* știință după cum se închipuia în natură, în istorie, în social), obsesia naturalistă nu face mai puțin ca pînă și știința să pară — după cum s-a arătat mai sus — o totalizare de înțeleșuri gata constituite, pe care mintea să aibă privilegiul de a le regăsi întocmai. Dar așa ceva pretindea încă de la începutul timpurilor moderne dogmatismul metafizic. Nu idealismul care, chiar sub formele lui excesive, nu făcea decât să prescrie o rînduială, ci dogmatismul metafizic, care credea încă în existența unei realități independente de intelect, dar afirma că structura acestei realități este perfect rațională, ca și structura intelectului nostru, un asemenea dogmatism ne poate părea astăzi îngîmfarea omenească însăși. Dar unde sfîrșea el? Sfîrșea, ca și pe plan social, cu negarea a ceea ce proclamase la început: cu doctrina care constată că spiritul nu e în măsură să prindă pe *esse*, cu alte cuvinte cu pozitivismul! Socialismului de pe planul maselor, privit ca înfrîngere a individualității creatoare din Renaștere, îi corespunde în chip desăvîrșit, pe alt plan, pozitivismul, privit ca înfrîngere a raționalității din epoca dogmatică la care dusesese Renașterea.

În socialism și pozitivism, amîndouă deznădăjduite, culminează și se curmă prin urmare tot ce e trufie în umanismul timpurilor moderne. Tot ce e trufie, *dar nu și tot ce e umanism*. Aceasta tocmai nu înțeleg, sau se prefac că nu înțeleg, cei mai mulți dintre filozofii culturii contemporane. Ei se încapățînează să lege umanismul de formele orgolioase ale deșteptării conștiinței individuale, așa cum pe plan filozofic leagă idealismul de un anumit absolutism — de parcă n-ai putea tăgădui obiectul absolut fără să afirmi în același timp subiectul absolut. Păcatul umanismului este orgoliul; păcatul idealismului este absolutismul; dar, între cugete dezinteresate, o formă reprobabilă a unei doctrine nu poate întuneca doctrina însăși. Cugetele de azi nu sînt totuși cu desăvîrșire dezinteresate întotdeauna; ele vor să dovedească ceva (în chip cinstit, fără îndoială, căci poți avea și interese cinstite) și atunci nu șovăiesc să arunce discreditul chiar asupra doctrinelor ce nu sînt încă perimate. Cînd, de pildă, ai interesul de a dovedi că realismul Sfîntului Toma poate fi și astăzi întrebuițat de gîndirea filozofică, nu e decît firesc să te grăbești a lichida cu idealismul ce-i stă în cale; iar cînd vrei să reînviî naturalismul lui Aristotel, cu ființele acelea așezate pe caturi, nu e decît tot firesc să te grăbești a sfîrși cu umanismul, care încurcă frumoasele ierarhii prin simpla deznaturalizare a omului.

Nimeni nu vrea să spună, prin aceasta, că ordinea morală a omului de azi, în măsura în care e încă cea umanistă, este ordinea bună. Numai că ar fi mai înțelept, înainte de a ne lepăda de ea, să vedem prin ce anume a păcă-tuit și dacă nu cumva lepădarea noastră nu trebuie să fie chiar atât de întreagă. Catoli-cismului, de pildă, ai cărui reprezentanți în ale filozofiei vroiesc astăzi să se lepede în întregime de idealism și umanism, i se poate reaminti că nu de prea multă vreme, în secolul nouăsprezece, anumiți gânditori ruși, în frunte cu Dostoievski, nu erau departe de a se ridica tocmai împotriva lui și de a-l acuza, cu același exclusivism de care dau azi dovadă reprezentanții săi, cum că întrupează spiritul lui Anticrist. În monografia sa asupra romancierului rus, Berdiaev arată cât de pornit era Dostoievski împotriva oricărui eudemo-nism social, în așa fel încât a putut pune, în legenda Marelui Inchizitor, catolicismul și socialismul laolaltă, drept potrivnice adevă-ratului creștinism. E de prisos să ni se spună după aceea că Dostoievski nu cunoștea prea bine catolicismul Apusului: nedreptatea ră-mîne, iar catolicismul nu ar trebui să îngăduie ca, în numele lui, să se facă astăzi aceea ce nu i-a plăcut să îndure ieri. Căci dacă exce-sele stau bine unui rus, și încă unuia de geniu, ele nu pot folosi în cazul unor simpli gânditori și glosatori catolici care, printr-unii din reprezentanții lor, precum Maritain, nu

obişnuiesc întotdeauna să ne îndemne a ţine măsura în lupta împotriva celor care li se par a fi profeţii vinovatului individualism modern.

Dacă trebuie să ne lepădăm de ceva nu e, prin urmare, de lucruri înseşi, de doctrine înseşi, ci, şi de astă dată, de spiritul în care le-am servit. Când de pildă Ortega y Gasset spune, acum: „Europa nu mai crede în norme morale“, „Omul de azi îşi închipuie că are doar drepturi, nu datorii“, înseamnă aceasta oare că doctrinele noastre, şi în special umanismul Renaşterii dimpreună cu idealismul de după aceea, ne-au dus la starea de individualism anarhic ce se pare că trăim ori am trăit pînă acum? Nu într-un totul. Căci pentru a reveni la norme nu e nevoie de un nou decalog care să ni le impună, ci de un spirit care să ni le *deştepte*. Iar acel spirit — dacă nu cumva ne înşelăm — se poate foarte bine mişca în cadrele idealismului filozofic şi ale umanismului cultural. Ba numai în mijlocul acestora îşi poate el arăta întreaga măsură, cu condiţia bineînţeles să nu fie tulburat în acţiunea sa, ca pînă acum, de orgoliul individualist, căruia i se întovărăşeşte prejudecata naturalistă a lui „a fi ceva în faţa puterilor anonime“.

Cu alte cuvinte, e nevoie doar să se stingă veleităţile individuale spre a se deştepta răspunderile individuale. Aşa ceva poate face, pe plan de cunoaştere, ştiinţa contemporană, cu toate că pînă acum a inspirat de obicei

exact atitudinea contrarie; și ea izbutește așa ceva prin faptul că oferă intelectului cea mai sigură ieșire din înfundătura naturalistă: dezsubstanțializarea naturii. Cum poate fi însă, acum, deșteptată răspunderea în straturile mai adânci decît cel de cunoaștere, ale spiritului omenesc? Cum poate fi deșteptată ea pe plan moral?

Ordinea politică a veacului al nouăsprezecelea a făcut parcă tot ce i-a stat în puteri spre a compromite o asemenea reabilitare a individului. Ea s-a grăbit să ceară pentru el libertate. Numai că *libertatea* vroia să spună *drepturi*. [Dacă omul de azi, cum spune Ortega y Gasset, își închipuie că are drepturi, e pentru că într-adevăr ele au fost cerute pentru el. Dar nu dreptul este libertatea, iar înzestrarea pentru libertate ți-o dă mai degrabă — azi lucrul se vede bine — datoria decît dreptul. Atîta vreme cît cere ceva pentru el și nu *de la* el, liberalismul nu putea deștepta în individ simțul răspunderii și al propriei sale puteri. De aceea individul ordinii politice, pe care noi toți o trăirăm pînă azi, prezenta acest aspect, paradoxal în termeni: <era plin de drepturi, fiind totuși lipsit de puteri> Nimic în societatea contemporană nu e mai slab decît un individ cetățenește înzestrat cu toate drepturile. Căci dacă el are drepturi, știe că, în definitiv, n-are răspunderi: masele i-au suprimat orice răspundere, își spune el, iar în oceanul colectivității, chiar dacă s-ar face vinovat de

ceva, vina sa reprezintă atît de puţin în faţa puterilor care creează istoria, încît ea se pierde. El se închipuie, cu sau fără voia sa, lovit de iresponsabilitate.)

Se poate ieşi de aci printr-o revoluţie politică? Puţin probabil. Se poate ieşi însă, şi lucrul s-a spus adesea, printr-una spirituală. Dar cum spiritul nu este doctrină ci viaţă, nu o doctrină mai bună e de căutat, ci un îndemn mai bun în planul vieţii. Iar viaţa e individuală, e în conştiinţa individuală. Cum i se poate deştepta acesteia răspunderea? Prin drepturi nu; dar prin îndatoriri, prin sentimentul de *vină*. Trebuie dezvoltat sentimentul de vină individuală. Iată singurul fel în care poate fi făcut rodnic umanismul: nu prin trufia drepturilor, ci prin umilinţa păcatului. Naturalismul, care făcea conştiinţa individuală să se simtă nimic în faţa cosmosului; obsesia trecutului, „etimologismul“ — dacă e îngăduită expresia aceasta —, care o făcea să se şteargă în istorie; colectivismul rău înţeles, care o anula în faţa maselor, toate acestea nu-i sustrag numai drepturile, tăindu-i rădăcinile trufiei, îi şterg şi toate păcatele, scutind-o de orice răspunderi. Iar pentru a o redeştepta la luptă, ea trebuie deprinsă cu gîndul că vina ei nu se pierde ci, dimpotrivă, se adună.

LE curios ce greu recunosc oamenii că au greşit. În faţa juraţilor, în faţa colectivităţii, în faţa propriei noastre conştiinţe nu ne

trudim mai mult decît într-o privință: să ne dezvinovățim. Uneori recunoaștem că am săvîrșit o faptă. Dar numai că am săvîrșit-o, nu și că astfel am greșit. Dacă totuși ceilalți vor să ne pedepsească, foarte bine. Poate etica lor îi obligă, poate numai legile lor, legi de care sînt siliți să asculte. Dar, în fond, noi nu ne simțim vinovați. Am făptuit, dar n-am greșit. Trebuia s-o facem; nu se putea să n-o facem.

De altfel, toate sau aproape toate doctrinele ne ajută să ne dezvinovățim, să ne înțelegem, să ne justificăm, să ne explicăm. Una din cele mai grosolane exagerări ale timpurilor moderne este de a încerca, sub imboldul iluzionismului științific, dezlegarea fenomenului om. Am văzut că omul este explicat, în loc să explice el lumea. Nici vorbă că există aspecte ale ființei umane, aspecte sufletești, trăsături psihologice, care pot fi și trebuie explicate prin influențe de tot soiul, adică printr-un anumit materialism. Dar explicarea exclusiv materialistă a omului autorizează desolidarizarea sa morală de gestul pe care-l săvîrșește, automatizarea vieții sale sufletești. Așa s-a ajuns la a nu mai avea defel simțămîntul păcatului. Toate sistemele noastre educative învață pe om să se înțeleagă pe sine, să se cunoască, să progreseze — ceea ce e plin de frumusețe; dar nici unul, aproape, nu-l învață să se învinovățească și să se răscumpere ispășind. Iar fără sentiment al

păcatului, fără conștiință a vinei individuale, nu există împlinire sufletească. Ba, pe deasupra, sîntem lipsiți și de încredere în noi: căci neavînd încredere în capacitatea noastră de a face rău, nu avem nici în capacitatea de a *nu* face rău. Sîntem astfel secați de adevăratele izvoare ale puterii morale. J

X Nu știm să cerem iertare — adică ispășire a vinei, nu absolvire a ei. Într-o lume în care oamenii ar avea dorința să se răscumpere, lucrurile s-ar înfățișa cu totul altfel decît într-a noastră. Căci noi „progresăm“, dar, vedeți bine, stăm de fapt pe loc. Doctrinile noastre ne fac să progresăm în îndemînare, în specialitate, dar nu pe plan moral. Iar acel sentiment al păcatului, care singur ne-ar putea împuternici, nu este printre virtuțile noastre.

Cît de mult era, de pildă, printre virtuțile platonismului! În Dialogurile sale, Platon revine adesea asupra afirmației că e mai fericit cel care îndură o nedreptate decît — oricîte foloase aparente ar trage din ea — cel care o săvîrșește; că, mai departe, iarăși în ciuda aparențelor, ești mai nefericit dacă nu-ți ispășești greșeala decît dacă ți-o ispășești; și că lucrul cel mai înțelept de făcut, atunci cînd ai greșit, e de a te duce singur la judecător, să te osîndească și ușureze de păcat. Căci la fel cum medicina tămăduiește corpul, justiția, spune filozoful, tămăduiește sufletul. Ispășind o pedeapsă liberezi sufletul de rău. De aceea, dacă ai păcătuit, aleargă acolo unde găsești

cea mai grabnică pedeapsă, la fel cum ai alerga la medic — pentru ca răul să nu-ți corupă întreaga ființă.

Bietul Polos, dar mai ales Callicles, sînt indignați să audă asemenea afirmații din gura lui Socrate, în *Gorgias*. Ce absurditate! exclamă ei. Nu știe toată lumea că tiranii trăiesc bine atîta vreme cît sînt tari, după cum înșelătorii trăiesc bine atîta vreme cît nu sînt dezvăluiți? Iar retorica tocmai de aceea e știință fruntașă, fiindcă servește la a încredința pe ceilalți de dreptatea ta chiar atunci cînd n-o ai. Dar Socrate are răbdare. El despică lucrurile așa cum se pricepe, silește pe celălalt să-i urmeze judecata și să i-o încuviințeze, iar pînă la urmă hotărăște (480 a): „Prin urmare, dacă e cazul să ne apere pe noi înșine cu privire la nedreptate, sau să ne apere părinții, prietenii, copiii, patria, atunci cînd e vinovată, — retorica, Polos, nu poate fi de nici un folos; afară doar dacă nu socotim, dimpotrivă, că trebuie să ne slujim de ea spre a ne învinovăți mai întîi pe noi înșine, apoi spre a învinovăți pe toți acei dintre părinții și prietenii care s-ar face vinovați, fără să tăinuim nimic, ci mai degrabă punînd greșeala în plină lumină, astfel încît vinovatul să se tămăduiască prin ispășire. Ne-am sili astfel pe noi înșine și am sili și pe ceilalți să nu șovăie, să se înfățișeze vitejește judecătorului, cu ochii închiși, precum se supun fierului și focului unui medic, în dragoste de frumos

și de bine, fără grijă de durere; iar dacă faptei săvârșite i se cuvin lovituri, fiecare pășind înaintea loviturilor, înaintea lanțurilor dacă fapta e bună de lanțuri, gata să plătească dacă pedeapsa e s-o facă, gata să se exileze dacă osînda este exilul, să moară dacă trebuie să moară; neconținut înțîiul în a se învinovăți pe sine, precum și pe ai săi; orator în această singură țintă de a-și face greșeala pe deplin lămurită, spre a se libera de cel mai mare dintre rele, nedreptatea.“

Că e frumos acest fel de a vorbi e de prisos s-o mai spunem. Dar el e și drept. Restaurează pe om în demnitatea sa, făcîndu-l să-și știe măsura și virtuțile. Astăzi încă îndemnul platonian ar putea fi rodnic. Omul e explicat prin influența mediului, prin ereditate, prin complexe freudiene și așa mai departe; toate acestea însă nu-l împiedică să se simtă vinovat, să se știe vinovat. Nu ar însemna pentru el o împuternicire faptul de a se învinovăți? La școala lui Platon am putea învăța că păcatul nu e fatalitate; sau, chiar dacă e una, în sensul că nu-l putem ocoli, el nu este una în sensul că ne întunecă întreaga ființă. E o școală de demnitate omenească școala lui Platon. Poți cădea, dar în același timp te poți răscumpăra. Există în noi atîta virtute cîtă trebuie spre a redeveni ființe sănătoase moralicește. Totul e să nu-ți ascunzi păcatele; să le scoți la lumină, învinovățindu-te, și să le arzi la flacăra sincerității față de tine.

Dar platonismul nu te învață decît să-ți iei răspunderea propriilor tale păcate. Există o altă doctrină — și ea inactuală astăzi — care te învață să iei asupra-ți păcatele altora. Niciodată individul n-a fost mai puternic decît atunci cînd a urmat învățătura aceasta, care e creștinismul pur și simplu. Dar a urmat-o el cu adevărat? De cele mai multe ori a dat-o uitării, i-a pierdut înțelesul și a lăsat-o să fie piesă de muzeu, în loc să însemne un capitol dintr-o etică vie.

Într-un muzeu, în galeria eroilor lui Dostoievski, se poate întîlni acel specimen omenesc care să reabiliteze individul, arătînd tot ce stă în puterile sale sufletești, tot ce e *liber* în om. E Alioșa Karamazov¹.

Alioșa nu e un sfînt. Nu e nici măcar un bun creștin, dacă prin creștin trebuie să se înțeleagă un fanatic și mistic. Este doar — spune despre el autorul, subliniind cuvîntul — un *altruist*, un altruist precoce. Tînăr, aproape adolescent cum este, el n-a îmbrăcat haina mînăstirii decît din dezgust pentru viața în care trăise pînă atunci și, mai ales, din admirație pentru starețul Zosima al mînăstirii. Despre stareți autorul nu spune multe lucruri, dar, printre ele, unul plin de tîlc: starețul ia voința și sufletul celorlalți spre a-și făuri cu

¹ Redăm cele ce urmează după versiunea redusă a *Fraților Karamazov*.

ele propriul său suflet și propria sa voință; mai mult încă, el ia asupra-și toate nefericirile lumii, în nădejdea de a se învinge pe sine, de a depăși tot ce e personal în el, câștigînd adevărata și deplina libertate. Nu avea ce învăța pe lîngă stareț un suflet neprihănit ca acesta al Karamazovului?

Nu doar că Alioșa ar fi purtat numai făgăduințe bune în ființa sa. În definitiv, era și el un Karamazov, adică un senzual și un pătimăș. Cînd fratele său după tată, mai mare, Mitea, îi istorisește cîte ceva din trecutul său de tînăr încercat de patimi și ros de păcate, Alioșa roșește. Dar nu pentru că s-ar rușina de faptele ce aude — mărturisește el singur —, ci fiindcă se simte și el asemenea fratelui său. Dacă n-a păcătuit încă, știe bine că ar putea păcătui: e în marginea păcatului, „pe prima lui treaptă“. El o spune deschis de cîteva ori: sînt și eu un Karamazov!

Dar păcatele nu sînt decît începuturi în el; n-au să fie niciodată mai mult decît începuturi. Alioșa e încă o inimă curată — mama sa nu fusese oare o credincioasă adevărată? — și de aceea toată lumea îl iubește. Poate că îl iubeau și pentru că simțeau în el îngăduința, pentru că vedeau că nu-i judecă, nu crede de bunăvoie în vina lor. Cînd răul îi era dovedit, scrie autorul, el stătea mai degrabă întristat decît uimit, *fără să se sperie niciodată de nimic*. Cum să nu-l iubească oamenii, de vreme ce nimic din isprăvile lor nu-l tulbura? Doar

ipocriții se miră de faptele semenului lor și se înspăimîntă. Alioșa părea nepăsător. Poate chiar înțelegea. În orice caz nu osîndea, așa cum fac prea repede ceilalți. Feodor Karamazov, vinovatul său tată, simte bine aceasta, cum că cel mai mic dintre fiii săi nu-l osîndește, că e singurul suflet de pe lume care nu-l osîndește. Și la fel simte și Grușenka, femeia pentru care Mitea și Feodor Karamazov, fiu și tată, se dușmănesc; și ea așteaptă de mult pe Alioșa să vină să-i aducă iertarea, s-o îndrăgească „și pentru altceva decît pentru josnicia ei“. Iar Alioșa, emoționat, nu înțelege prea bine: „Ce ți-am făcut eu?“ întrebă el cu lacrimile în ochi. — Și apoi ceilalți îl iubesc pentru ființa sa, pentru ochii săi limpezi, pentru faptul că nu-și găsește nici un merit deosebit; îl iubesc pur și simplu. Nu sînt multe ființe îndrăgite fără nici o pricină deosebită, prin simpla lor prezență!

Toți au nevoie de prezența lui Alioșa. Toți îl cheamă la ei, în dimineța tragică a crimei; fiecare se simte bine cu acest suflet nevinovat lîngă el. Nu atît că ar avea nevoie de sfaturile sale. Unii îi cer sfaturi, dar nu sfaturile sînt ceea ce are el mai bun de dat. În ziua aceea ciudată, cînd merge de la unul la altul, de la tatăl său la fratele său mai mare, de la Ivan, fratele mezin, intelectualul și ateul, la Caterina Ivanovna, logodnica lui Mitea și iubita lui Ivan, iar din mijlocul tuturor se întoarce de cîteva ori la mînăstire să vadă ce face starețul

Zosima, care e pe moarte, — Alioşa nu e altceva decît o prezenţă. N-are de spus nimănui nimic; ştie mai puţin decît ceilalţi şi cu toate acestea e o binefacere pentru toţi.

Stareţul său simte aceasta. De la început spune lui Alioşa că nu trebuie să rămînă în mînăstire, deoarece viitorul său nu-i acolo; de îndată ce el, Zosima, va muri, tînărul să plece între oameni, să îndure încercarea cea mare a lumii; va trebui să străbată multe pînă să se întoarcă la mînăstire; dar să creadă în Cristos şi „să lucreze, să lucreze fără răgaz“. Asta-i tot. Alioşa nu înţelege bine. Abia iese din mînăstire şi se întoarce cu inima strînsă. De ce l-au trimis în lume? De ce l-au făcut să părăsească lumina de aci pentru bezna de acolo? Dar stareţul stăruie. Alioşa e silit să plece din nou, niţel nedumerit. — Începe, încetul cu încetul, să fie prins de corul celor care-l cheamă printre ei. E însă şi ameţit de însufleţirea lor, a tuturor. Ce vervă au toţi eroii lui Dostoievski! Ce mult vorbesc, ce aprins! Toţi au cîte ceva de spus, şi Alioşa îi ascultă răbdător, cu seriozitate. Doar el nu are mai nimic de spus. Într-un rînd abia, cînd fratele său Ivan, după ce-i povesteşte tot soiul de cruzimi şi nelegiuiri din cuprinsul lumii, îl întreabă dacă nu preferă să înceteze cu istorisirile, Alioşa răspunde: Nu, *vreau să sufăr*. Suferinţa e începutul său de înfrăţire cu lumea în care fusese sortit să ajungă. Prin suferinţă începe şi el să aibă ceva de spus.

Ceea ce e semnificativ, în cazul fraților Karamazov, e că toți trei, deși sînt firi atît de deosebite, înțeleg, pe căile lor, prețul suferinței și al răscumpărării. Cînd Mitea e acuzat că și-a ucis părintele, cînd trebuie să admită că toate dovezile împotriva-i sînt, la un loc, copleșitoare, chiar dacă nu admite că e ucigașul părintelui său — atunci înțelege, într-o clipă de resemnare, că soarta i-a hărăzit încercarea aceasta spre a-l îndrepta. Pentru o ființă atît de nelegiuită ca el, doar o lovitură a destinului mai poate fi salvatoare. De aceea acceptă orice acuzație, orice umilire publică: „Voi suferi, spune el, și mă voi răscumpăra prin suferință.“ Nu începe el, de altfel, să înțeleagă mai multe lucruri, în zorile acelea de după crimă? Ce e visul avut, cu copilașul care plînge, cu țaranii înfometăți, cu toată acea mizerie pe care acum, dintr-o dată, Mitea o vede? Mai tîrziu, în închisoare, el va spune că simte, în visul acela, o profeție. Un om nou s-a născut în el, un om care știe că e vinovat pentru toți cei vii și trebuie să li se dăruiască lor. El nu și-a ucis părintele; dar primește pedeapsa, căci prin ea se descoperă pe sine. — Și ce importă că Mitea e îmbătat de propriile sale gînduri cînd spune aceasta, că le va părăsi mai tîrziu, admițînd să fugă, să nu fie pedepsit și uitînd de făgăduielile sale? El, adevăratul Karamazov, impulsivul, e sincer cînd rostește acestea, și simplul fapt că le gîndește, că sufe-

rința l-a făcut să gîndească, înseamnă un progres moral.

De altă natură este suferința la Ivan, cu toate că îl înnobilează și pe el. Nu știe sigur dacă Mitea a ucis ori nu, dar își simte remușcările: a plecat de acasă în chiar ziua crimei, și Smerdiakov, sluga, îl înștiințase că are să se întîmple ceva. Dorise el sincer moartea tatălui său? Se gîndise el la moștenirea imediată, așa cum insinua, mai tîrziu, aceeași slugă? (Ivan, nu trebuie să se uite lucrul acesta, era cel mai interesat dintre frați, de tînăr fiind silit să muncească pentru bani.) Oricum, nu făcuse nimic să împiedice crima. Că ucisese Mitea sau ucisese Smerdiakov nu interesa; el, Ivan, era autorul moral. Și de aci hotărîrea de a salva pe Mitea, de a-l ajuta să evadeze și să plece, însoțit de Grușenka, în America, iar pe de altă parte de a se declara pe sine, înaintea judecății, drept autor al crimei. Dar conștiința lucidă de om în pragul nebuniei îl tulbură. N-o va face din vanitate? Nu cumva se gîndește să impresioneze, să silească pe ceilalți să-l admire, exclamînd: ce suflet nobil! — El își declară vina în fața juraților, pregătește totul pentru evadarea lui Mitea, apoi înnebunește de-a binelea. Și totuși avusesese dreptate: sacrificiul său avea și o parte de *orgoliu*. Ivan e un intelectual și face cu luciditate sacrificiul său, din minte, nu din inimă.

Alioşa, în schimb, se va sacrifica din inimă. Nici acum nu pricepe prea bine lucrurile, dar ştie, tot cu inima, ceva: că Mitea e nevinovat în faptă. Nimic nu era mai firesc decît să-l bănuiască. Nu-i spusese Mitea, în cîteva rînduri, că se simte în stare să-şi ucidă părintele? Dar Alioşa nu crede acum, odată crima făptuită. Nu ştie ce să răspundă juraţilor, şi totuşi o afirmă hotărît: Mitea e vinovat doar în cuget. De aceea, de îndată ce fratele său e condamnat, Alioşa nu se gîndeşte decît cum să-l salveze. Dacă ar fi fost cu adevărat vinovat, l-ar fi lăsat să-şi ispăşească pedeapsa. Dar aşa? Oricît ar vroi Mitea să se regenereze prin suferinţă, să cînte imnuri, să făptuiască binele, el trebuie să evadeze. „Tu nu eşti în stare, îi spune Alioşa, să porţi această cruce; nu eşti pregătit şi n-ai meritat-o.“

El o merită şi o vrea. Mai mult decît prin rachiul, spune autorul, prin *voinţă* corupe Alioşa pe cei care duc pe Mitea spre Siberia. Liberează pe fratele său, ia locul acestuia în lanţuri, îl minte, roşind, cum că se va salva şi pe sine, dar rămîne de-a binelea acolo, deşi i-ar fi fost foarte lesne să scape din mijlocul deportaţilor. Iar pe cînd Mitea fuge cu iubita sa, împlinindu-şi destinul său inegal de Karamazov, cestălalt Karamazov, care s-a învins pe sine, e copleşit de bucurie. Se uită la condamnaţii din jurul său, la cei deportaţi ca şi la cei care-i păzesc, condamnaţi şi ei în felul lor, — şi-şi spune: „E bine ca un nevinovat să coboare printre ei.“

În visul pe care-l are acum, adormind, îi apare prietenul său cel bun, Zosima, propria sa conștiință, duhul său creștin. Ce-i spune acesta? Îi spune cum că bine a făcut. Vietii sale îi trebuia suferința: primejdia de pînă atunci era tocmai că nenorocirea lipsea din viața sa. De aceea îl trimisese Zosima în lume. Iar Alioșa înțelesese că *trebuia să-și ia asupra-și păcatele celorlalți*. Aceasta, numai, înseamnă a-ți iubi aproapele și doar cînd faci așa ceva îndeplinești ceva pentru el. „Astăzi, îi spune Zosima, făptuiești pentru înția oară.“ Fapta înseamnă apropiere de păcat, însușire a păcatului, căci păcatul este în om și numai în om. Umilință, milă, spirit monahal în mijlocul lumii, iată ce misiune are Alioșa de îndeplinit. De aceea, ori de cîte ori va putea, el să-și ia asupra-și păcatele și nelegiuirile aceuia pe care se va simți ispitit să-l osîndească; să pătimească în locul său și să-l lase, cu seninătate, să plece...

...Alioșa deschide ochii: „Încăperea era plină de zgomot, se făcea ziuă; Alioșa deosebi chipuri grosolane și brutale în jurul său, care-l priveau, chipuri tuciuiri de țărani și soldați, sclavi pînă la orbire ai cnutului și consemnului, chipuri pe care simțămîntul vinei lor vădite și al pedepsei neîndoioase le făceau, în clipa aceasta, cu adevărat tragice de spaimă și totdeauna de cruzime. Alioșa surîdea.“

E greu de spus, fără o amănunțită cîntărire a lucrurilor, *dacă și măsura în care ficțiunea*

aceasta literară (care nici a lui Dostoievski nu mai este, după versiunea definitivă a romanului) întrupează duhul creștinismului. Nici vorbă însă că există aci elemente creștine. Și există, mai ales, acea înnobilitate a individului, pe care în primul rînd creștinismul știe s-o propovăduiască și ilustreze.

Doctrina lui Platon regenera pe om, făcîndu-l să revină la starea sa de puritate normală. Ideea de normal, de sănătos, drept, cuvenit, echilibrat, comandă platonismul. Dar tocmai de aceea regenerarea de care e vorba nu însemna o sporire a puterilor omului, o victorie spirituală a sa, ci pur și simplu o recucerire a puterilor inițiale. Morala lui Platon nu face, prin urmare, eroi, ci oameni de treabă, desigur cei mai de treabă cetățeni pe care și i-a dorit vreodată omenirea. Creștinismul, în schimb, rupe echilibrul fundamental al individului, tulbură sănătatea firii sale, îl îmbolnăvește, de astă dată pentru a-l arunca dincolo iar nu dincoace de granițele existenței sale individuale. Creștinismul face cu adevărat indivizi puternici, ceea ce înseamnă indivizi care să lărgească cercul omeniei lor. Puterea individuală au știut s-o sporească, pînă la un punct, chiar alte doctrine sau alte epoci decît cele ale creștinismului adevărat. Renașterea, de pildă, făcea din puterea individuală o pricină de orgoliu, iar aceasta este iarăși o slăbiciune, pe care Ivan Karamazov știa să nu și-o ascundă. Puterea nealterată sălășluiește mai degrabă în inima lui Alioșa Karamazov.

Și poate că nici Alioșa nu reabilitează în întregime individul. Căci dacă ia asupra-și, cu *smerenie*, păcatele altora, își închipuie în schimb că e nevinovat. Nici el, prin urmare, nu-și însușește cu adevărat păcatul de pe lume, adică nu și-l însușește într-atît încît să aibă sentimentul vinei individuale. „E bine ca un nevinovat să coboare printre ei“, își spune Alioșa, cînd ar fi trebuit să spună: „E bine ca un vinovat să se ridice dintre ei.“ Zosima știa bine de ce trimite în lume pe acest Karamazov care nu se răscumpărare încă!

Sentimentul vinei individuale, iată începutul nostru de lume. Cel care nu se vrea puternic să rămîna mai departe printre nevinovații veacului ce trăiește. Dar insul care, dimpotrivă, nu se vrea copleșit de puterile anonime să învețe că mijlocul cel mai bun de a le înfrînge este de a se învinovați. Lui Dumnezeu însuși nu-i plac în chip exclusiv oamenii nevinovați. Insul „după inima lui Dumnezeu“, spun oamenii Bisericii, este David, care a greșit dar s-a căit. Dacă umanismul vrea să dăinuiască, nu trebuie să înceapă prin trufie spre a sfîrși, cum am văzut, în deznădejde, ci prin singurul fel care poate face activ pe individ, prin adevărata, nu de împrumut, umilință. Născută din căință, din conștiința vinei individuale, umilința e singura formă de viață care obligă. Înainte de a da drepturi omului, ea îi impune răspunderea, care e însăși drama sa, acțiunea sa.

Perspectiva naturalistă și realistă a lumii face pe om inactiv. Lumea devine mai bună dacă ceilalți devin mai buni, nu singur tu însuși. De aceea doctrinele se vor sili să îmbunătățească pe oameni, nu omul, căci acesta ni se pare că nu înseamnă nimic prin el însuși. La fel spusesse realismul și pe plan de cunoaștere: dacă cerul ți se arată, îl cunoști; dacă nu, e probabil că nu vei afla ceva cu privire la el și lume. Dumnezeu, diavolii, istoria, oamenii au făcut lumea așa cum e azi. Tu ai venit la treabă gata, ca să privești și cel mult să emiți judecăți de valoare și de existență.

În fața unei asemenea pasivități, umanismul e în drept să reabiliteze acțiunea, fapta individuală. Aliașă făptuia pentru întâia oară atunci când se substituia păcătosului, însușindu-și vina aceluia. Umanismul are aci însăși cheia activității. Păcatul este în om, iar a lua asupra-și păcatul altuia nu înseamnă decît a deveni conștient de propriul său păcat (și eu sînt un Karamazov!), a regăsi începutul dramei sale individuale, care e solidară cu drama celorlalți. Coborîndu-se astfel în sine, conștiința descoperă două lucruri: mobilul acțiunii, pe de o parte, și temeiul comunității morale, pe de alta.

Acestea două, acțiunea și dragostea, abia acum cu puțință, sînt cuprinse de înțelesul deplin ce trebuie dat lui *a vroi*. Reabilitarea individului, reabilitare unde ar trebui să ducă orice umanism bine înțeles, s-ar desfășura prin două serii de manifestări cît de se poate

de caracteristice: întâi, ar autoriza pe individ să *vroiască* mai mult, făcînd posibilă creația responsabilă; în al doilea rînd, ar autoriza pe individ să *vroiască mai puțin*, reabilitînd, o dată cu individul, faptul neînsemnat, acțiunea lipsită de răsunset. A *vroi* mai mult, cu accentul pe *a vroi*, a *vroi* mai puțin, cu accentul pe *mai puțin*. Primul termen al acestei distincții — pe care am folosit-o și cu un alt prilej — tinde să arate că individul nu trebuie să se simtă paralizat în mijlocul lumii ce-l înconjoară, așa cum conștiința nu trebuia să se simtă paralizată în fața științei ce-i preexista. Nici un fel de putere anonimă nu poate împiedica pe individ să se adîncească în sine și să se descopere purtător de vini, solidar cu vinile altora. A *vroi* mai mult revine, prin urmare, la a *vroi* răspundere mai multă, fără teama că ai să fii copleșit de ea; căci doar răspunzînd de multe poți făptui cîte ceva.

Dar nu reiese de aci că trebuie să făptuiești numai ceea ce e mare. Partea a doua a afirmației de mai sus tinde să arate că nu creația mare interesează, ci creația. „Mare“ e un termen de-al conștiințelor orgolioase, cele care în mod obișnuit sfîrșesc la deznădejde, întrucît s-au măsurat fără rost cu lucrurile de măsura cărora nu sînt. Absurditatea voințelor de azi e tocmai că năzuiesc către mare. Astăzi fiecare voință de reformă e o voință de revoluție. Dacă nu e cu puțință o revoluție cosmică, reformatorul nostru ar *vroi* măcar una internațio-

nală; dacă nu e cu putință nici una internațională, el visează în orice caz la una a grupului din care face parte. Sub grup nu ne coborîm niciodată; unuia singur nu se mai ostenește nimeni să-i predice. De ce scriem cărți?¹ Tocmai pentru a vorbi la sute de oameni, nu unuia singur. Reformatorul de azi vrea să reformeze oameni, nu pe om. Și de aceea nu reușim nimic! De aceea vorbim, dar nu acționăm: nici în ce ne privește, nici asupra altora. „Mai puțin“ ar însemna faptul mai mic, mai fără răsunet, *pentru* mai puțini, pentru unul singur chiar. Și aceasta ar fi: a nu proclama întotdeauna reforma noastră, ci a o viețui.

Oricît de puține ar fi cele ce vrei, tocmai fiindcă ele se constituie în fapte, și nu într-o pornire orgolioasă de răsturnare, s-ar putea insera mai bine în sînul realității decît aceasta. Voințele mari, dilatate, ale reformatoarelor de tot soiul sînt pînă la urmă nerodnice, purtătoare de deznădejde. Într-un anumit sens, ele nici nu sînt voințe adevărate, ci simulate. În dosul lor stă indiferența: ori tot, ori nimic. Și fiindcă nu poți obține tot, te mulțumești cu nimic. Voința e doar de suprafață; temeiul e indiferența. Reformatorul politic al zilelor noastre, de pildă, vrea el cu adevărat aceea ce propune? El își face proclamația către popor; dacă poporul aderă și îl urmează, foarte bine;

¹ În frunte, negreșit, cu cea de față.

dacă nu, el se va mulțumi să știe că a avut dreptate și va recădea în starea sa de indiferență pe care i se altoise crezul. Când, în mijlocul acestei lumi de indiferențe, voința autentică, lipsită de orgoliu, plină de simțul măsurii sale, dar și de cel al puterii sale, se va ivi, ea nu va întâmpina alte piedici decât cele ale propriei sale desfășurări. E probabil că s-a mai spus lucrul acesta: dragostea unuia singur e, pînă la urmă, mai puternică decât indiferența tuturor.

Sentimentul că lumea contemporană este, în fond, indiferentă atunci cînd nu are luciditatea de a fi deznădăjduită ne autorizează, ca încheiere, să spunem că ea n-are viitor. Ea e aplecată spre trecut, dacă e aplecată spre așa ceva; de fapt, se oglindește pe sine în apele prezentului și, chiar dacă nu e cu desăvîrșire mulțumită de imaginea ei, are foarte rareori nădejdea activă, neutopică, reformatoare că imaginile viitorului ar putea fi mai frumoase decât cele ale clipei de față. Ea nu vrea viitorul cu adevărat fiindcă nu vrea nimic. Viitor are doar voitorul. Noi nu-l avem. Am putea fi oameni postumi, cum spunea Nietzsche: dar nu știm încă să fim.